

UDK: 81'276.6:355.

Xulkar XAMRAYEVA,
TIPU dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi
E-mail: naimov_na@mail.ru

TIPU dotsenti A.Burxanov taqrizi asosida

DISLEKSIYANI ERTA ANIQLASHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI: XALQARO TAJRIBALAR TAHLILI

Annotatsiya

Maqolada dunyoning turli mamlakatlarida disleksiya tashxisining xilma-xil usullari ko'rib chiqiladi. Tilning lingvistik xususiyatlari, ta'lim tizimlari va madaniy kontekstga bog'liq holda tashxis mezonlari va protseduralari sezilarli darajada farqlanishiga e'tibor qaratiladi. Yagona xalqaro standartlarning yo'qligi, turli tillar va madaniyatlar uchun instrumentlarni moslashtirishdagi qiyinchiliklar, shuningdek, global miqyosda disleksiya tashxisini takomillashtirish uchun fanlararo hamkorlik va texnologik innovatsiyalarni qo'llash istiqbollari muhokama qilinadi. Maqola sotsiomadaniy omillarni hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi va butun dunyo bo'ylab disleksiya bor shaxslarni aniqlash va qo'llab-quvvatlashni yaxshilash uchun xalqaro tajriba almashinuviga chaqiradi.

Kalit so'zlar: O'qish buzilishi, disleksiya, tashxis, diagnostik testlar, baholash usullari, bilingvizm va polilingvizm.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ РАННЕГО ВЫЯВЛЕНИЯ ДИСЛЕКСИИ: АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА

Аннотация

В статье рассматриваются различные методы диагностики дислексии в разных странах мира. Обращается внимание на то, что диагностические критерии и процедуры существенно различаются в зависимости от лингвистических особенностей языка, образовательных систем и культурного контекста. Будут обсуждаться вопросы отсутствия единых международных стандартов, трудности адаптации инструментов для разных языков и культур, а также перспективы междисциплинарного сотрудничества и использования технологических инноваций для улучшения диагностики дислексии в глобальном масштабе. В статье подчеркивается необходимость учета социокультурных факторов и содержится призыв к международному обмену опытом для улучшения выявления и поддержки лиц с дислексией во всем мире.

Ключевые слова: Нарушение чтения, дислексия, диагностика, диагностические тесты, методы оценки, двуязычие и многоязычие.

PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR EARLY IDENTIFICATION OF DYSLLEXIA: AN ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCES

Annotation

The article reviews the diverse methods of diagnosing dyslexia in different countries of the world. Attention is drawn to the significant differences in diagnostic criteria and procedures depending on the linguistic characteristics of the language, educational systems and cultural context. The lack of uniform international standards, the difficulties in adapting instruments for different languages and cultures, as well as the prospects for the use of interdisciplinary cooperation and technological innovations to improve the diagnosis of dyslexia on a global scale are discussed. The article emphasizes the need to take into account sociocultural factors and calls for international exchange of experience to improve the identification and support of individuals with dyslexia worldwide.

Key words: Reading disorder, dyslexia, diagnosis, diagnostic tests, assessment methods, bilingualism and multilingualism.

Kirish. Disleksiyaning neyrobiologik tabiatga ega va ko'pincha irsiy o'tadigan buzilish sifatidagi fundamental tushunchasi uning kognitiv va lingvistik markerlarini aniqlashga qaratilgan ko'plab tadqiqotlar uchun asos yaratdi. Umumiy ta'rifga qaramay, disleksiyaning fenotipik namoyon bo'lishi tilning spesifik xususiyatlariga qarab o'zgarishi mumkin. Masalan, harflar va tovushlar o'rtasida bir ma'noli muvofiqlik mavjud bo'lgan shaffof orfografiyalı tillarda (masalan, fin yoki italiyan tillari), qiyinchiliklar asosan o'qish tezligi va ravonligida namoyon bo'lishi mumkin. Harflar va tovushlar o'rtasidagi munosabatlar murakkab va noaniq bo'lgan noishaffof orfografiyalı tillarda (masalan, ingliz yoki fransuz tillari), dekodlash va imlo xatolari ustunlik qilishi mumkin. Disleksiyaning ta'siri akademik muvaffaqiyat doirasidan ancha uzoqqa boradi. Ta'lim aspektida disleksiya bor bolalar va kattalar o'qish va yozishdan faol foydalanishni talab qiladigan o'quv dasturini o'zlashtirishda sezilarli

qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Bu turli fanlardan o'zlashtirishning pasayishiga, o'qishga qiziqishning yo'qolishiga, noqislik hissining rivojlanishiga va oxir-oqibatda ta'lim imkoniyatlarining cheklanishiga olib kelishi mumkin. Aniqlanmagan va kompensatsiyalanmagan disleksiya oliy ma'lumot olish va kasbiy o'sish yo'lida jiddiy to'siq bo'lishi mumkin.

Metodologiya. Disleksiya bo'lgan bolalar uchun maxsus ta'lim strategiyalarining keng qamrovli ko'rinishi, disleksiya bo'lgan talabalar uchun akademik yutuqlar va ijobiy natijalarni qo'llab-quvvatlashda dalillarga asoslangan amaliyotlar, shaxsiylashtirilgan aralashuvlar va hamkorlikda qo'llab-quvvatlash tizimlarining ahamiyatini ta'kidlaydi. Strukturaviy savodxonlik dasturlari fonika, fonologik xabardorlik va dekodlash strategiyalarida tizimli, ketma-ket o'qitishni ta'minlaydi. Bu dasturlar buziladi til tushunchalarini

boshqariladigan komponentlarga va aniq o'qitish va boshqariladigan amaliyot orqali o'rganish iskalalariga.

Mavzuga oid adabiyotlar. Disleksiya va boshqa shunga o'xshash buzilishlar aql yoki tarbiya bilan bog'liq emas. Bunday tashxisga ega bo'lgan odamlar aniq fanlarda muvaffaqiyat qozonishlari, ijodkorlik va sportda yuqori natijalarga erishishlari mumkin. Mashhur disleksiklarga Nobel mukofoti sovrindori fizik Albert Eynshteyn, sanoatchi Genri Ford, rassom Pablo Pikasso, aktrisa Jennifer Eniston va kinorejissyor Stiven Spilberg kiradi.

Tahlil va natijalar. Yozuv tizimi disleksiyaning namoyon bo'lishiga va, demak, diagnostik yondashuvlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Alfavitli tillarda ko'pincha fonologik defitsitlarga e'tibor qaratilsa, ieroglifli yozuv tizimlarida vizual-fazoviy va morfologik aspektlarga ko'proq e'tibor beriladi. Bo'g'inli tizimlarda (kana, xangyl) tashxis bo'g'inlarni o'qish tezligi va bo'g'inlar yoki fonemalar darajasidagi fonetik xabardorlikka qaratilishi mumkin. Ba'zi mamlakatlarda (masalan, Germaniya, Fransiya) o'qish va yozishdagi xatolarning batafsil tahlili tashxisda muhim rol o'ynaydi, bu tilning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq qiyinchiliklarning spesifik namunalarini aniqlashga imkon beradi. Milliy ta'lim standartlari, maxsus ta'lim sohasidagi qonunchilik va resurslarning mavjudligi disleksiya bor o'quvchilarni tashxislash va qo'llab-quvvatlash protseduralariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Inklyuziv ta'lim tizimi rivojlangan mamlakatlarda tashxis ko'pincha ta'lim ehtiyojlarini aniqlash va individuallashtirilgan o'quv rejalarini ishlab chiqishga qaratilgan.

Turli mamlakatlarda tashxisda turli mutaxassislar etakchi rol o'ynashi mumkin (masalan, Buyuk Britaniyada ta'lim psixologlari, Fransiya logopedlar). Ushbu mutaxassislarining mavjudligi ham farqlanadi. Aholining disleksiya haqida xabardorligi va o'qishdagi qiyinchiliklar haqidagi madaniy tasavvurlar disleksiya belgilari qanchalik erta tanilishiga va ota-onalar hamda pedagoglarning ularga qanday munosabatda bo'lishiga ta'sir qilishi mumkin. Xabardorlik darajasi past bo'lgan mintaqalarda tashxis kechikishi yoki umuman bo'lmashligi mumkin. Mahalliy tillarda standartlashtirilgan va validatsiya qilingan diagnostik instrumentlarning mavjudligi mamlakatlar va mintaqalar o'rtasida sezilarli darajada farqlanadi. Ko'pgina mamlakatlar, ayniqsa Lotin Amerikasi, Afrika va Markaziy Osiyoda bunday instrumentlarning yo'qligi yoki xorijiy testlarni moslashtirish zarurati muammosiga duch kelmoqda.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, disleksiya tashxisiga universal yondashuv mavjud emas va tillar va madaniy kontekstlardagi fundamental farqlar tufayli bo'lishi ham mumkin emas. Biroq, umumiy prinsiplar va eng yaxshi amaliyotlarni aniqlash butun dunyo bo'ylab tashxisni yaxshilashga yordam berishi mumkin.

Til xususiyatlarini hisobga olishning muhimligi: Diagnostik instrumentlarni ishlab chiqish va qo'llashda til va yozuv tizimining spesifik xususiyatlarini hisobga olish zarur. Alfavitli tillar uchun samarali bo'lgan testlar ieroglifli yoki bo'g'inli tizimlar uchun norelevant bo'lishi mumkin.

Madaniy moslashuv zarurati: Hatto mavjud testlarni moslashtirishda ham sinchkovlik bilan validatsiya qilish va tekshirilayotgan populyatsiyaning madaniy normalari va xususiyatlarini hisobga olish muhimdir.

Ko'p darajali qo'llab-quvvatlash tizimlarining roli: RTI modeli yoki shunga o'xshash erta aniqlash va intervensiya tizimlari til kontekstidan qat'iy nazar, disleksiya xavfini o'z ichiga olgan o'qishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan o'quvchilarni o'z vaqtida aniqlash uchun samarali yondashuv bo'lishi mumkin.

Fanlararo hamkorlikning ahamiyati: Samarali tashxis va qo'llab-quvvatlash pedagoglar, psixologlar, logopedlar va boshqa mutaxassislar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni talab

qiladi. Bunday hamkorlik va axborot almashinuvi uchun sharoit yaratish zarur.

Jamoatchilikni, pedagoglarni va ota-onalarni disleksiya haqida xabardor qilish ushbu o'qish buzilishi bor odamlarning o'z vaqtida yordam so'rashi va ular uchun qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratishning asosiy omilidir. Ayniqsa disleksiya etarli darajada o'rganilmagan mintaqalarda, uning turli lingvistik va madaniy kontekstlarda namoyon bo'lishini yaxshiroq tushunish va adekvat diagnostik instrumentlarni ishlab chiqish uchun ko'proq tadqiqotlar o'tkazish zarur. Shunday qilib, disleksiya diagnostikasi mezonlarini global miqyosda uyg'unlashtirish murakkab vazifa bo'lishi mumkin bo'lsa-da, mamlakatlar va mintaqalar o'rtasida bilim, tajriba va eng yaxshi amaliyotlar almashinuvi butun dunyo bo'ylab disleksiya bor odamlarni aniqlash va qo'llab-quvvatlashning yanada samarali va madaniy jihatdan sezgir yondashuvlarini ishlab chiqishga yordam berishi mumkin.

Turli mamlakatlarda disleksiyaning tushunish va diagnostik yondashuvlarini ishlab chiqishda sezilarli yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, butun dunyo bo'ylab ushbu o'qish buzilishi bor odamlarni aniqlash va qo'llab-quvvatlashni yaxshilash uchun hal qilinishi kerak bo'lgan bir qator jiddiy muammolar mavjud. Shu bilan birga, fan va texnologiyalarning rivojlanishi diagnostik amaliyotlarni takomillashtirish uchun yangi istiqbollarni ochadi. Asosiy to'siqlardan biri disleksiya tashxisining universal qabul qilingan xalqaro standartlarining yo'qligidir. Mamlakatlar o'rtasidagi ta'riflar, diagnostik mezonlar va qo'llaniladigan instrumentlardagi farqlar tadqiqot ma'lumotlarini solishtirishni, tajriba almashishni va global strategiyalarni ishlab chiqishni qiyinlashtiradi. Bu, shuningdek, xalqaro ta'lim va kasbiy muhitda disleksiya bor odamlarning mobilligi uchun muammolar yaratishi mumkin.

Diagnostik testlarni bir tildan boshqa tilga moslashtirish jarayoni murakkab bo'lib, tarjimaning lingvistik aniqligining emas, balki madaniy xususiyatlarni hisobga olishni, shuningdek, yangi populyatsiyada keng ko'lamli validatsiya o'tkazishni talab qiladi. Original instrumentning psixometrik xususiyatlarini doimo saqlab qolishning iloji bo'lmaydi, bu esa uning yangi kontekstda ishonchiligi va validligini pasaytirishi mumkin. Noalfavit tillar uchun mutlaqo yangi instrumentlarni ishlab chiqish sezilarli resurslar va ilmiy sa'y-harakatlarni talab qiladi.

Disleksiya bor odamlarni tashxislash va qo'llab-quvvatlash bilan shug'ullanadigan mutaxassislarining (pedagoglar, psixologlar, logopedlar) tayyorgarlik darajasi va mazmuni turli mamlakatlarda sezilarli darajada farqlanadi. Mutaxassislarining etarli malakasi tashxisda xatolarga va samarasiz intervensiyalarga olib kelishi mumkin. Dunyoning ko'pgina mintaqalarida, ayniqsa past va o'rta daromadli mamlakatlarda, malakali mutaxassislar va zamonaviy diagnostik instrumentlarga erishish cheklangan. Bu kechki tashxisga yoki uning yo'qligiga olib keladi, bu esa disleksiya bor odamlarning ta'lim va hayotiy istiqbollarga salbiy ta'sir qiladi. Ba'zi madaniyatlar va jamiyatlarda o'qishdagi qiyinchiliklar, jumladan disleksiya bilan bog'liq stigmatizatsiya haligacha saqlanib qolmoqda. Disleksiyaning neyrobiologik tabiati haqida etarlicha xabardorlikning yo'qligi muammoni noto'g'ri tushunishga va oila, maktab va jamiyat tomonidan adekvat qo'llab-quvvatlashning yo'qligiga olib kelishi mumkin. Zamonaviy dunyoda bilingval va polilingval bolalar soni ortib bormoqda. Bunday sharoitda disleksiya tashxisi qo'shimcha murakkablikni keltirib chiqaradi, chunki har bir tilni egallash darajasini va tillarning o'zaro ta'sirining o'qish va yozishdagi qiyinchiliklarning namoyon bo'lishiga potensial ta'sirini hisobga olish zarur.

Istiqbollar. Turli til guruhlarida disleksiyaning asosida yotgan neyron mexanizmlari haqidagi bilimlarni

chuqurlashtirish yanada ob'ektiv va kross-madaniy diagnostik instrumentlarni ishlab chiqish uchun foydalanilishi mumkin bo'lgan universal biomarkerlarni aniqlashga yordam berishi mumkin. Neyroimidjning usullaridan (MRT, EEG) foydalanish o'qish va yozish paytidagi miya faolligi haqida qimmatli ma'lumot berishi mumkin. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi disleksiyani skrining qilish va tashxislash uchun innovatsion va arzon instrumentlarni yaratish uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Kompyuter testlari, adaptiv platformalar va ilovalar o'qish, yozish va bog'liq kognitiv funksiyalarni yanada standartlashtirilgan va samarali baholashni ta'minlashi, shuningdek, turli til muhitlarida ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishni osonlashtirishi mumkin. Sun'iy intellekt xatolar namunalarni aniqlash va disleksiya xavfini prognoz qilish uchun ishlatilishi mumkin.

Turli mamlakatlardan kelgan tadqiqotchilar, pedagoglar va mutaxassislar o'rtasida xalqaro hamkorlikni faollashtirish disleksiya tashxisi sohasida bilim, tajriba va eng yaxshi amaliyotlar almashinuviga yordam berishi mumkin. Qo'shma tadqiqot loyihalari kross-madaniy diagnostik instrumentlar va intervensiya yondashuvlarini ishlab chiqish va validatsiya qilishga qaratilishi mumkin.

Til va madaniy farqlarga qaramay, disleksiyaning ba'zi universal prinsiplari va asosiy indikatorlarini aniqlash

mumkin, bular diagnostika bo'yicha xalqaro tavsiyalar uchun asos bo'lishi mumkin. E'tibor o'qish va yozishning asosida yotgan fonologik ishlov berish, avtomatlashtirilgan nomlash tezligi va harf/grafemalarni vizual tanish kabi asosiy kognitiv jarayonlarga qaratilishi mumkin. Telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish uzoq va kam ta'minlangan hududlarda malakali mutaxassislar va diagnostik xizmatlarga erishishni kengaytirishi mumkin. Masofaviy platformalar skrining, diagnostik baholash va konsultatsiyalar o'tkazish uchun ishlatilishi mumkin. Xalqaro va milliy professional tashkilotlar disleksiya bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash standartlarini ishlab chiqish va diagnostika hamda intervensiya bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalarni tarqatishda muhim rol o'ynashi mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, xalqaro miqyosda disleksiya tashxisi til va madaniy farqlar, yagona standartlarning yo'qligi va resurslarga tengsiz erishish bilan bog'liq bir qator jiddiy muammolarga duch kelmoqda. Biroq, fan va texnologiyalarning rivojlanishi, shuningdek, xalqaro hamkorlikning kengayishi butun dunyo bo'ylab disleksiya bor odamlarni aniqlash va qo'llab-quvvatlashning yanada samarali, arzon va madaniy jihatdan sezgir yondashuvlarini ishlab chiqish uchun istiqbolli imkoniyatlar ochadi.

ADABIYOTLAR

1. Алтухова Т.А. Коррекция нарушений чтения у учащихся начальных классов школы для детей с тяжелыми нарушениями речи: дис. ...канд. пед. наук. – М., 1995.
2. Ахутин Т. В. Нейропсихологический подход к изучению трудностей письма и чтения // Ранняя диагностика, профилактика и коррекция нарушений письма и чтения: материалы ИИ междунар. конф. Рос. ассоциации дислексии. – М.: Изд-во Моск. соц.-гуманит. института, 2006. – С. 14–23.
3. Галперин П.Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий // Исследования мышления в советской психологии. – М., 1966. – С. 236–277.
4. Иншакова А.Г. Различные типы дислексии и их взаимосвязь с нарушениями речевого развития у младших школьников // Вестн. КГУ им. Н.А. Некрасова. – Т. 14. – Кострома, 2008. – № 2. – С. 190–196.
5. Каше Г.А. Предупреждение нарушений чтения и письма у детей с недостатками произношения // Недостатки речи у учащихся начальных классов массовой школы. – М.: Просвещение, 1966. – С. 105–129.
6. Корнев А.Н. Нарушения чтения и письма у детей. – СПб.: МиМ, 1997. – 286 с.
7. Костромина С.Н., Нагаева Л.Г. Как преодолеть трудности в обучении чтению. Упражнения, задания, конспекты занятий. – М.: Ос-89, 2006. – 240 с.
8. Лалаева Р.И. Нарушения чтения и пути их коррекции у младших школьников: учеб. пособие. – СПб.: Лениздат; Изд-во Союз, 2002. – 224 с.
9. Спирова Л.Ф. Соотношение между недостатками произношения, чтения и письма // Вопросы логопедии (Недостатки речи, чтения и письма у учащихся младших классов) / под ред. Р.Е. Левиной. – М.: Изд-во АПН, 1959. – С. 75–134.
10. Левина Р.Е. Недостатки чтения и письма у детей. (Алексия и аграфия). – М.: Учпедгиз, 1940. – 72 с.